

Тема 15. Розвиток української культури у XX-XXI ст.

Розвиток української культури в другій пол. XX ст. відбувався зигзагоподібно. Спочатку, після смерті Сталіна, настає хронологічно короткий період відносної лібералізації. З перемогою у Кремлі в сер. 1960-х років консервативних сил українська культура знову потрапляє в жорсткі лещата радянської офіційної ідеології. Нарешті, з початком горбачовської перебудови створюються умови для національно-культурного відродження українського суспільства.

Упродовж усього періоду існування СРСР правлячий режим особливу увагу незмінно приділяв освіті, яку розглядав як важливий аспект комуністичної ідеології. Не обминув освітньої сфери і М. Хрущов. З його ініціативи розгорнулася дискусія щодо майбутнього шкільництва, яка завершилася прийняттям у 1958 р. Закону "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР".

Згідно з цим документом було розпочато структурну перебудову загальноосвітньої школи. Вона передбачала: запровадження обов'язкової 8-річної неповної середньої освіти; перетворення середньої 10-річної школи в 11-річну; створення матеріальної бази для оволодіння школярами однієї з масових професій. Стратегічним напрямом у роботі школи в законі було визначено принцип поєднання загальноосвітнього і політехнічного навчання. Запроваджувався аморальний принцип факультативності української мови.

Після зміщення М. Хрущова шкільна реформа попередніх років була скасована і залишилися тільки окремі її фрагменти, як, наприклад, восьмирічна неповна середня освіта. Знову повернулися до "десятирічки". Розпочався перехід до обов'язкової середньої освіти. Посилилася політизація навчально-виховного процесу та централізація управління освітою. Згідно з "Основними напрямками реформи загальноосвітньої і професійної школи" від 1984 р. визначався комплекс завдань для підвищення якості освіти і виховання, зростання престижу професії вчителя, вдосконалення структури управління освітою, зміцнення її матеріальної бази. Запроваджувалося навчання дітей з 6 років (за бажанням батьків), 8-річні школи були реорганізовані в 9-річні, а 10-річні — в 11-річні. Однак якихось більш-менш помітних результатів ця реформа не мала.

У період перебудови своєрідною спробою розвитку здібностей у школярів стало відродження ліцеїв та гімназій.

Швидкими темпами в Україні розвивалася професійно-технічна освіта, У профтехучилищах учні здобували загальну середню освіту і професію. Щоправда, з низки причин рівень кваліфікації випускників профтехучилищ відставав від необхідного рівня виробництва.

Розширилася підготовка спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою. Її істотним недоліком залишалася якість підготовки спеціалістів, яка значно відставала від світової.

Загальною проблемою всієї системи освіти в Україні була її русифікація, коли українська мова досить сплановано витіснялася зі шкіл, ПТУ, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

У другій пол. 1950-х — 1980-х роках певних змін зазнала наука, основним центром якої залишалася Академія наук. Найважливішим досягненням цього часу стало освоєння космосу.

Створенням автоматизованих систем проектування ЕОМ займався Інститут кібернетики, який вивів Україну на провідне місце у цій галузі в СРСР.

Зусиллями вчених Інституту електрозварювання АН У РСР ім. Є. Патона в УРСР діяв найбільший у світі центр наукових досліджень у галузі зварювання металів, яке проводилося не лише на землі, а й під водою та в космосі. Тут було запатентовано понад 400 винаходів, розроблено методи зварювання і різання електронним променем, лазерної обробки.

Фундаментальні дослідження були виконані в галузі твердого тіла й низьких температур, надпровідності, фізики напівпровідників, радіофізики, теоретичної й експериментальної ядерної фізики, фізики плазм і керованого термоядерного синтезу, астрономії та радіоастрономії.

Серед важливих напрямів розвитку в Україні теоретичної і практичної математики були алгебра та теорія чисел, математична фізика, геометрія, теорія ймовірностей, обчислювальна математика тощо.

Значно розширився розвиток досліджень у галузі хімії і високомолекулярних сполук із заснуванням у 1958 р. у Києві Інституту хімії полімерів і мономерів.

Фундаментальні у світовій практиці відкриття у галузі фізики і сплавів зробили вчені Інституту металофізики АН УРСР.

Провідним закладом у дослідженні нової прогресивної технології порошкової металургії став Інститут проблем матеріалознавства.

Завдяки фундаментальним і прикладним розробкам учених-геологів розширилися можливості освоєння корисних копалин на території республіки.

Певні здобутки мала медична галузь. Зокрема, із сер. 1950-х років під керівництвом хірурга-нонатора М. Амосова почалися теоретична розробка й запровадження у практику нових методів хірургічного лікування серцевих, а згодом і легеневих захворювань.

Значною проблемою багатьох наукових розробок у ті часи була їх слабка реалізація на практиці.

Складно і неоднозначно розвивалися гуманітарні науки, які перебували під особливим ідеологічним тиском і всеосяжною цензурою. Проте й за цих умов деякі вчені спромоглися підготувати та опублікувати цінні за об'єктивністю та правдивістю наукові дослідження. Серед них М. Брайчевський, О. Апанович, І. Дзюба, Я. Дзира, О. Компан, Є. Пронюк.

Початок "відлиги" серйозно вплинув на становище української літератури. Передусім з таборів та заслання повернулися письменники, з'явилися твори багатьох посмертно реабілітованих літераторів. У цей час плідно працювали Б. Антоненко-Давидович ("За ширмою"), О. Довженко ("Зачарована Десна"), М. Стельмах ("Кров людська — не водиця", "Хліб і сіль", "Правда і кривда"), Г. Тютюнник ("Вир"), поети В. Симоненко, Л. Костенко, І. Драч, Д. Павличко та ін.

З сер. 1960-х років різко посилювався ідеологічний контроль за "ідейно-теоретичним рівнем" друкованих видань. Тих, хто ухилявся від усталених канонів, піддавали нищівній партійній критиці, як не сталося з О. Гончарем за роман "Собор", де автор звернувся до історичних традицій українського народу, його патріотизму, традицій, виступив проти руйнування історичних пам'яток церковної архітектури. Критика, як правило, не минала безслідно: розкритиковані твори зникали з бібліотек, а їхні автори на тривалий час позбавлялися можливості друкуватися. Так, від літературної діяльності відсторонили І. Чендея, М. Вінграновського, Ю. Щербака, В. Шевчука. У таборах і в'язницях опинилися літератори О. Бердник, І. Світличний, В. Стус, В. Рубан, Ю. Литвин, Є. Сверстюк, Ю. Бадзьо, М. Руденко та ін.

Під час перебудови українські літератори, активно долучившись до громадсько-політичного життя, відіграли провідну роль у відродженні як національної культури, так і державності.

Навіть в умовах ідеологічного тиску традиційно значними були досягнення української музики. У вокальному та симфонічному жанрі відзначилися Л. Ревуцький, М. Веріковський, М. Колесса, М. Скорий, Л. Дичко, у хоровому — П. Гайдамака, Ф. Козицький, К. Данькевич, Б. Лятошинський, пісенному — П. Майборода, О. Білаш, А. Філіпенко, Л. Кос-Анатольський, І. Шамо, В. Івасюк та ін. Визнаним віртуозом диригентської майстерності став С. Турчак.

У багатьох країнах відомі імена таких корифеїв української оперної сцени, як А. Солов'яненко, Д. Гнатюк, Є. Мірошниченко, А. Мокренко, М. Кондратюк, Д. Петриненко, М. Стеф'юк. Широкою популярністю користувалися виконавці естрадної пісні С. Ротару, Н. Яремчук, В. Зінкевич та ін.

Високим творчим потенціалом та національним колоритом відзначалися такі мистецькі колективи

України, як Державний заслужений академічний український народний хор ім. Г. Вірьовки, Державна заслужена академічна капела "Думка", Державна заслужена академічна капела бандуристів України, Черкаський заслужений народний хор, Закарпатський народний хор, Гуцульський ансамбль пісні і танцю та ін.

Позитивні зміни відбулися в розвитку українського театрального мистецтва. Зокрема, своїми виступами прославили Україну академічні драматичні театри ім. І. Франка в Києві, ім. Т. Шевченка в Харкові, ім. М. Заньковецької у Львові. Українські театральні традиції творчо розвивали режисери Г. Юра, М. Крушельницький, В. Скляренко, А. Скибенко, О. Король та ін. Серед театральних акторів виділялися такі майстри, як Н. Ужвій, Б. Ступка, К. Степанков, А. Роговцева та ін. Справжніми майстрами балету постали Л. Сторчакова, Н. Хомемко, Р. Хилько, В. Ковтун.

Деякі зрушення відбулися в галузі кіно. На той час в Україні працювали кіностудії Київська ім. О. Довженка, Одеська і Ялтинська та Київська студія хронікально-документальних фільмів. Серед найбільших здобутків українського кінематографу — фільми С. Параджанова "Тіні забутих предків", В. Денисенка "Сон", Л. Осики "Камінний хрест" і "Захар Беркут", Ю. Ільєнка та І. Миколайчука "Білий птах з чорною ознакою", Л. Бикова "В бій ідуть одні старики" та "Ати-бати йшли солдати", І. Миколайчука "Вавілон ХХ" та ін.

Значно ускладнювали розвиток українського кінематографу диктат офіційної ідеології та русифікаторська політика. Деякі українські фільми здобули міжнародне визнання лише за часів перебудови. Серед них картини Ю. Ільєнка "Криниця для спраглих", "Вечір на Івана Купала", "Лебедине озеро. Зона". Безперечним успіхом цього часу стала і картина молодого режисера О. Янчука "Голод-33", у якій талановито відтворено найтрагічнішу сторінку історії України.

В українській скульптурі другої пол. ХХ ст. належне місце посідають пам'ятники І. Франку у Львові (В. Борисенко, Д. Кривавич, Є. Мисько, Д. Одрехівський, А. Шуляр, Я. Чайка) і Києві (скульптори А. Білостоцький, О. Супрун, М. Іванченко), Т. Шевченкові в Москві (М. Грицюк, Ю. Сінкевич, А. Фужек), твори В. Бородая ("Іван Богун", пам'ятні знаки засновникам Києва, Т. Шевченкові в Арров-парку (СПА) та ін.), Г. Кальченко (пам'ятники М. Заньковецькій, Лесі Українці, І. Котляревському в Києві, С. Гулаку-Артемівському — в Городищі).

В українському живописі продовжували панувати історико-революційна та "виробнича" теми. Але водночас дедалі більшого поширення набувають образи сучасника, природи у М. Божія ("Медсестра"), І. Бокшая ("Зустріч на полонині"), М. Глуценка (мВесна на перевалі"), К. Трохименка ("Катерина"), О. Шовкуненка ("Рожі"), Т. Яблонської ("Хліб", "Травень"), а також історичного минулого у творах М. Дерегуса ("Хмельниччина", "Голод. 33-й рік"), Г. Смольського ("Опришки в горах"), В. Чеканюка ("Кармелюк"). Нові форми й незвичний зміст принесла творчість художників О. Заливахи ("Червона калина"), А. Горської ("Автопортрет"), народних майстрів К. Білокур ("Півонії", "Осінь"), В. Глущенко ("Козак і дівчина"), М. Приймаченко ("Козацька могила", "Ведмеді на пасіці") та ін.

Негативні тенденції, які панували в духовній сфері, не оминули й майстрів образотворчого мистецтва. Так, за надуманими звинуваченнями було піддано цькуванню І. Гончара, засуджено О. Заливаху, виключено зі спілки художників А. Горську й Л. Семикіну тощо.

Отже, розвиток української культури другої пол. 1950-х — 1980-х років мав суперечливий характер. Поряд із досягненнями, в культурі, як і в інших сферах життя, все очевиднішою стає глибока системна криза.

Після здобуття Україною незалежності розпочався новий етап розвитку українського суспільства, а відповідно і національної культури. Відбувається остаточний перехід від догм "соціалістичного реалізму", ідеологічної регламентації культурного життя; притаманних тоталітарній системі, до плюралізму, орієнтації на загальновизнані цінності світової культури.

Першим кроком на шляху перебудови освітньої галузі, яка охоплювала понад 48 тис. закладів, де навчалося бл. 15 млн. учнів і студентів, працювало більше 2 млн. фахівців, став Закон України "Про освіту" (1991). Він визначив школу як основу духовного та соціально-економічного розвитку держави. Освіта мала бути доступною, гуманною, незалежною від політичних партій, забезпечувати рівні можливості для всіх людей, зв'язок з національною культурою і традиціями, відповідати світовому рівневі.

Основні засади функціонування та розвитку системи загальної середньої освіти окреслив Закон "Про загальну середню освіту" (1999). В Україні встановлено такі типи загальноосвітніх навчальних закладів, як середня загальноосвітня школа, спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми та ін. Запроваджено поступовий перехід до 12-річного терміну навчання, введено 12-бальну шкалу оцінювання знань учнів. Навчальний процес поділено на 3 ступені: І — початкова школа (1—4-й кл.), ІІ — базова школа (5—9-й кл.), ІІІ — старша школа (10—12-й кл.).

З 2003/04 навчального року розпочався перехід старшої школи на профільне навчання. Відкриваються класи різних профілів: універсального, суспільно-гуманітарного, природничо-математичного, технологічного, спортивного тощо. Більша увага приділяється вивченню національної історії, культури, традицій, розширюється сфера вживання української мови. Із 2008 р. замість вступних іспитів до ВНЗ запроваджено зовнішнє незалежне тестування, яке надає рівні можливості для здобуття вищої освіти..

Активно реформується система вищої освіти, яку громадяни України мають право безоплатно здобувати на конкурсній основі у ВНЗ таких типів, як технікуми, коледжі, інститути,

академії, університети тощо. Прагнучи увійти до освітнього простору Європи, наша держава дедалі наполегливіше працює над практичним приєднанням до т.зв. Болонського процесу. Його суть полягає у формуванні загальноєвропейської системи вищої освіти, яка ґрунтується на спільності фундаментальних принципів функціонування.

З метою підвищення якості освітньої діяльності вишів запроваджено регулярне їх ліцензування й акредитацію. Найкращі з навчальних закладів отримують статус національних.

Успіхом у галузі вищої освіти стало відкриття приватних вишів. Загалом на початок 2000-х років в Україні діяли понад тисяча ВНЗ усіх рівнів акредитації" в яких навчалася 2109 тис. студентів.

Серед проблем освітянської галузі — невідповідність матеріально-технічної бази вимогам часу, скорочення мережі шкіл, дошкільного та позашкільного виховання, погіршення забезпечення технічними засобами навчання та підручниками, зниження престижу праці педагога, перевищення випуску спеціалістів низки професій над потребою, що призводить до зростання кількості безробітних з вищою освітою, тощо.

Україна має солідний науковий комплекс, який у 2001 р. включав 1479 наукових організацій та 113,3 тис. спеціалістів. Визнаними у світі центрами науки є Київ, Харків, Донецьк, Львів, Дніпропетровськ, Одеса.

Установи Національної академії наук України мають тісні зв'язки з провідними науковими центрами світу. Так, завдяки науковим розробкам Національного космічного агентства України наша держава бере участь у міжнародних програмах з дослідження космічного простору. У 1997 р. український космонавт-дослідник Л. Каденюк здійснив політ у космос на американському кораблі "Коламбія".

Плідно працюють конструкторські бюро заводів ім. О. Антонова, ім. Малишева, "Південмаш", "Мотор-Січ" та ін. Значною мірою завдяки їм Україна володіє унікальними технологіями та науковими розробками, є виробником низки конкурентоспроможних на міжнародному ринку товарів, таких як супутник Землі "Січ", літаки "Мрія", "Ан", кораблі, і найпотужніші у світі преси, турбіни, дизельні двигуни, тепловози, електронні мікроскопи.

Чималу увагу українські вчені приділяють розвиткові таких перспективних галузей, як генна інженерія і біотехнології, біокібернетика, штучний інтелект, мембранні технології, монокристали і штучні алмази, дослідження в галузях матеріалознавства, надтвердих матеріалів та технологій зварювання, фундаментальні дослідження в математиці, теоретичній фізиці, біології, хімії, медицині.

Істотні зрушення сталися у сфері гуманітарних наук. Видано низку важливих наукових праць, відкрито нові суспільствознавчі інститути — української археографії, сходознавства, української мови, народознавства, українознавства тощо. Налагоджено зв'язки з багатьма науковими закладами української діаспори та світу.

Поряд зі значними досягненнями у науковій сфері має місце чимало проблем. Українським недостатнім залишається фінансування наукових досліджень, унаслідок чого низка наукових установ практично припинила їх. Різко скоротилася кількість учених, особливо серед генетиків, фізіологів, біохіміків, фізиків-теоретиків, програмістів.

Не обминула економічна криза й літературу. В декілька разів скоротилися тиражі періодичних видань, різко знизився випуск книжок. До того ж українські видання активно витісняються книгами з Росії, які завдяки нижчій ціні заповнили книжковий ринок України.

І все ж українська література вижила. За роки державної незалежності значно розширився її діапазон, урізноманітнилися стильові форми, в небуття пішла ідеологічна цензура. Бурхливого розвитку набула художня публіцистика. Зокрема, високим громадянським змістом наповнена творчість О. Гончара, І. Дзюби, І. Драча, Р. Лубківського, Д. Павличка та ін.

У літературі ввійшло нове покоління, зокрема Ю. Андрухович, О. Забужко, О. Пахльовська, Є. Пашковський, О. Ульяненко, В. Цибулько та ін. Воно намагається по-новому вирішувати мистецькі проблеми, йти в ногу зі світовим літературним процесом.

Новими творами збагатився жанр історичної романістики. Серед його корифеїв такі відомі письменники, як П. Загребельний, Р. Іванчук, Р. Іванченко, Ю. Мушкетик, Р. Федорів та ін.

Значним явищем у літературному житті держави стало видання раніше заборонених, творів І. Багряного, В. Винниченка, Г. Косинки, М. Куліша, Є. Маланюка, О. Олеся, У. Самчука, В. Стуса та ін. У широкий вжиток увійшли праці М. Грушевського, Д. Яворницького, П. Куліша, Д. Дорошенка.

Головним набутком мистецького життя за роки незалежності стали обнадійливі процеси оновлення та утвердження плюралізму. Зокрема, в музиці все частіше лунали твори різних жанрів і стилів, дзвінко зазвучала українська пісня. Плідно працювали композитори О. Білаш, І. Карабиць, А. Горчинський, Л. Дичко, Є. Станкович та ін.

Далеко за межами України стали відомі імена вітчизняних оперних співаків В. Гришка, А. Кочерги, В. Лук'янець, В. Степової та ін. їхні голоси звучать на сценах Метрополітен опера, Віденської та Женевської опер.

Значних успіхів за роки незалежності досягла українська естрада. Великою популярністю користуються пісні О. Білозір, В. Зінкевича, А. Кудлай, Ані Лорак, Т. Петрененка, О. Пономарьова, Т. Повалій, І. Поповича, С. Ротару, Руслани, яка в 2004 р. перемогла на пісенному конкурсі "Євробачення", гуртів "ВВ", "Океан Ельзи", "Шкардійська терція" тощо.

Розвиток театрального мистецтва в Україні пов'язаний з новаторськими пошуками режисерів І. Бориса, С. Донченка, А. Жолдака, В. Петрова, С. Мойсеева, Б. Шарварка та ін. Світове визнання здобув Р. Віктюк, який розпочинав творчу діяльність у Львові, а згодом створив власний театр у Москві. Серед акторів виділяються такі майстри, у А. Роговцева, Б. Ступка, сестри Сумські, А. Хостікев, Б. Бенюк, Л. Задніпровський та ін.

Від засилля американських і російських фільм: потерпав вітчизняний кінематограф. Проте і в таких умовах яскравим явищем стали кінокартини; творами української літератури: "Сад Гетсимаїський", "Пастка", "Царівна", "Чорна рада"; схвально зустріли глядачі фільми "Роксолана", "Атентат та ін. Певних успіхів українські кіномитці досягли на міжнародних кінофорумах. Зокрема, Гран-прі на фестивалі в Сан-Ремо дістався фільму "Ізгой" режисерів В. Савельєва і А. Браунера. В угорському м. Дьєрдь із 10 призів 4 отримали українці: С. Лисенко ("Кордон на замку"), Й. Дулевська ("Хронік; повстання у Варшавському Гетто"), С. Бусовський ("Портрет, пейзаж, натюрморт"), О. Столяров ("Спілка одноногих"). Значний резонанс на кінофестивалях у Каннах, Роттердамі, Берліні мали фільми "Фучжоу" Ю. Ільєнка, "Астенічний синдром" К. Муратової "Голос трави" Н. Мотузко, "Приятель небіжчика" В. Криштофовича.

Українське образотворче мистецтво останніми роками збагатилося картинами А. Антонюка ("На Голгофу"), В. Зарецького ("Чорний струмок"), І. Марчука (цикл картин "Шевченкіана") та ін. Широке визнання здобула творчість одного із засновників нового напрямку в монументальному живописі ("національна колористична школа") Г. Синиці.

Плідно працюють українські скульптори, зусиллями яких споруджено пам'ятники Т. Шевченку у Львові, Чернігові, Луцьку, Б. Хмельницькому в Черкасах, Суботові, княгині Ользі в Луцьку, Ярославу Мудрому в Києві, Данилу Галицькому у Львові, героям Берестецької битви у Берестечку тощо.

Значних успіхів досягли українські спортсмени. Першу олімпійську золоту медаль для незалежної України завоювала на зимових Олімпійських іграх 1994 р. фігуристка О. Баюл. Згодом її почин підтримали гімнастки Л. Підконасва, К. Серебрянська, борець В. Олійник, важкоатлет Т. Таймазов, легкоатлетка І. Кравець, плавчиня Я. Клочкова та ін. У всьому світі сьогодні відомі імена професійних боксерів братів Кличків, які є чемпіонами світу в різних версіях, футболіста А. Шевченка, фехтувальника С. Голубицького, борців Е. Тедєєва і Р. Гонтюка, плавців Д. Силантьєва і О. Лисогора, важкоатлета В. Вірастюка та ін.

Найкращий результат на Олімпійських іграх за час державної незалежності збірна України показала 2008 р. у Пекіні, де в неофіційному медальному заліку зайняла 11-те місце, здобувши 27 медалей: 7 золотих, 6 срібних і 15 бронзових. Вагомим був і здобуток донецького футбольного клубу "Шахтар", який 20 травня 2009 р. виграв Кубок УЄФА. Заслугою всього українського спорту стало рішення Виконавчого комітету УЄФА від 18 квітня 2007 р. про надання Україні права спільно з Польщею прийняти чемпіонат Європи з футболу 2012 р.

Отже, проголошення 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України стало вінцем тривалих національно-визвольних змагань українського народу, усієї його історії. По багатовіковому шляху було чимало злетів і падінь, перемог і поразок, досягнень і прикрих помилок, але українці вистояли. їх прагнення до національної державності стало містком, що пов'язав минуле і сьогодення. Яким буде майбутнє, залежить тільки від нас.